

კულტურათმორისი ურთიერთობების საკითხი საქართველოს ისტორიის სწავლებისას

დავით მალაზონია
(საქართველო)

საქართველოს ისტორია მდიდარ მასალას იძლევა იმისათვის, რომ მოსწავლეებმა დაინახონ და შეიგრძნონ მსოფლიოს ცივილიზებულ ხალხებთან ურთიერთობით გამოწვეული კულტურული კავშირების დიდი მნიშვნელობა ქართული სახელმწიფოსა და კულტურის გენეზისის პროცესში.

რა თქმა უნდა, ეს კავშირები ხშირად საქართველოს პოლიტიკური ინტერესების საწინააღმდეგოდაც ვითარდებოდა და ქვეყნის დაპყრობისაკენ მიმართულ ძალმომრეობაში ვლინდებოდა.

შეცდომა იქნებოდა ისტორიის სწავლებისას ან სათანადო სასწავლო ლიტერატურის შერჩევისას ასეთი ფაქტების მიჩქმალვა იმ მოსაზრებით, რომ ისინი ნაკლებად უწყობენ ხელს მეზობელი ხალხებისადმი მეგობრული გრძნობის გაღვივებას.

ისტორიული ფაქტებისადმი ასეთი მიდგომა ისევე მიუღებელია, როგორც „წარსულისადმი ადვოკატური გამოსარჩლება“ — მათი წარმოდგენა მარტოოდენ საგმირო მაგალითების წყებად. დღეს, ვფიქრობთ, სადავო აღარ უნდა იყოს, რომ წარსულისადმი ასეთი დამოკიდებულება ხელს კი არ უწყობს, არამედ ვნებს მოზარდების პატრიოტული, მოქალაქეობრივი სულისკვეთებით აღზრდას და, საბოლოო ანგარიშით, ისტორიის, როგორც მეცნიერების დაკნინებას, მის მითოლოგიურ გაგებას განაპირობებს.

მეზობელ სახელმწიფოებთან საქართველოს ურთიერთობა შესაძლებელია განვიხილოთ რამდენიმე ასპექტით:

1. პოლიტიკური კავშირები, რომელთაც მეზობელი სახელმწიფოების მხრიდან ხშირად აგრესიული ხასიათი ჰქონდათ. საერთო სურათს ვერ ცვლის გამონაკლისური შემთხვევები, რადგან იშვიათი პარტნიორული კავშირები (ჯვაროსნული, საბერძნეთსა და სხვა სახელმწიფოებთან) ან ასეთი ურთიერთობის დამყარების სურვილი (ანტიოსმალურ კოალიციაში მონაწილეობისა, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან დაკავშირებისა) ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკურ მდგომარეობაზე პოზიტიურ გავლენას ვერ ახდენდა.

2. საქართველოში სოციალურ-ეკონომიკური გარემოს ფორმირებაზე, ბუნებრივია, გავლენა ჰქონდა მეზობელ სახელმწიფოებთან აქტიურ სავაჭრო კავშირებსა და მათში გაბატონებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, მაგრამ ჩვენში გარკვეული ფორმაციების გენეზისი მეტწილად შინაგანი კანონზომიერებებით იყო განპირობებული. ხანგრძლივი დროით ევროპისაგან იძულებითმა იზოლაციამ კი საქართველო ჩამოაშორა იმ პროცესებს, რომლებიც დასავლეთ ევროპაში ახალ სოციალურ გარემოს ქმნიდა.

3. გავლენის თვალსაზრისით მეზობელ სახელმწიფოებთან ურთიერთობა ძირითადად კულტურული კავშირების სფეროშია წარმოსადგენი. აქაც სერიოზული ბარიერები არსებობდა — განსხვავებული ყოფითი გარემო. რელიგიური და კულტურული ტრადიციები.

ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოების შედგენის ერთ-ერთი ფუძემდებლური პრინციპი უნდა იყოს მოსწავლეების მიერ იმის

გაცნობიერება, რომ ცალკეული ერების გენეზისი და მათი შემდგომი ისტორიული ცხოვრება მიმდინარეობს სხვა ხალხებთან კავშირში და არა მათგან იზოლირებულად.

ამ თვალსაზრისის დასტურად გამოდგება ქართველი ხალხის ისტორია, რომელიც შეიცავს როგორც სხვა კულტურებთან მრავალმხრივი ურთიერთობის, ისე იძულებითი იზოლაციის მაგალითებს.

შევხებით რამდენიმე საკითხს, რომელთა განხილვაც ისტორიის ვაკვეთილებზე, ჩვენი აზრით, ხელს შეუწყობს მოსწავლეებში შესაბამისი ცოდნისა და დამოკიდებულებების ფორმირებას. განსახილველად კი საქართველოს ისტორიის ადრეულ პერიოდს ავიღებთ.

ერთ-ერთი თემა, რომელიც მოსწავლეს დაინახვებს ეთნიკურად და კულტურულად მრავალფეროვან გარემოსთან მჭიდრო ურთიერთობის მნიშვნელობას, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის საკითხია. მისი შესწავლით აღსაზრდელები აცნობიერებენ, რომ ბუნებაში არ არსებობენ ე.წ. წმინდა რასები და ერები, რომ ყოველი ერის ჩამოყალიბების პროცესში სხვადასხვა ეთნოსები მონაწილეობდნენ. კერძოდ, მოსწავლეთათვის ცხადი ხდება, რომ ქართველი ხალხის ჩამოყალიბება მხოლოდ ქართველურ ტომთა ერთმანეთთან დაახლოების საფუძველზე არ მომხდარა. ამ პროცესში სხვა წარმომავლობის ხალხებიც იღებდნენ აქტიურ მონაწილეობას, რაც ქართული კულტურის მრავალფეროვნებისა და ერის სიცოცხლისუნარიანობის გარკვეულ ფაქტორადაც უნდა ჩაითვალოს.

პრობლემის არსის წარმოჩენის შემდეგ მოსწავლეები პედაგოგის დახმარებით პარალელს ავლებენ ქართველი და სხვა ხალხების წარმომავლობის თავისებურებათა შორის. იხსენებენ ან ეცნობიან არა თუ იმ ერის ფორმირების პროცესს (ვთქვათ, ინგლისელის, გერმანელის და სხვ.) და მიუთითებენ მათ შორის მსგავსება-განსხვავებებზე. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ მოსწავლეებმა გამართონ დისკუსია კითხვაზე: შეიძლება თუ არა ერის კულტურის მრავალფეროვნების ერთ-ერთ ფაქტორად ჩაითვალოს მისი ჩამოყალიბების პროცესში

სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების მონაწილეობა? ეთნოგენეზის საკითხის სწავლება ასევე უკავშირდება იმ თვალსაზრისების გაცნობას, რომლებიც, მართალია, სადღეისოდ არაა გაზიარებული, მაგრამ გარკვეულ წარმოდგენას ქმნის უძველეს დროში ქართველი და სხვა ხალხების შესაძლო კავშირებზე. ამ მხრივ საინტერესოა ჰეროდოტეს ცნობა კოლხების წარმომავლობაზე.

დამკვიდრებულია ერთგვარი ტრადიცია, რომლის მიხედვით ჰეროდოტეს ცნობა განიხილება, როგორც ნიმუში ისტორიული ლეგენდისა, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს რეალობასთან. ვაკვეთილზე წყაროს ასეთი ინტერპრეტაციით შემოფარგვლა მიზანშეუწონლად უნდა ჩაითვალოს. პირიქით, მოსწავლეთა შემეცნებითი ინტერესის გამოწვევის მიზნით, მათ უნდა განემარტოთ, რომ თვით ყველაზე ზღაპრული ცნობებიც კი შეიძლება ასახავდეს ისტორიული სინამდვილის რიგ ასპექტებს და, რაც მთავარია, გარკვეული ჰიპოთეზისადმი არგუმენტირებული დამოკიდებულების შემუშავება სასურველია ხდებოდეს სწორედ მოსწავლეთა მიერ, რაც გამორიცხავს მათთვის მზა დასკვნების შეთავაზებას. ასეთ შემთხვევაში მოსწავლეები ეცნობიან პრობლემის გარშემო ისტორიკოსთა განსხვავებულ პოზიციებს და მათთან წყაროში დაცული ინფორმაციის შეჯერების გზით გვთავაზობენ საკუთარ ორიგინალურ ვერსიებს. მაგალითად, ჰეროდოტეს ცნობას სარწმუნოდ თვლიდა XIX საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი სულხან ბარათაშვილი: „მზის, მთვარის და ხუთის მოძრაგ ვარსკვლავების თაყვანისცემა, ცხადია, ეგვიპტელებს გაუვრცელებიათ...“ (ბარათაშვილი 1895).

განსხვავებულია ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრება: „აქ ისეთსავე მოვლენასთან უნდა გვექონდეს საქმე, როგორმაც, ვითომდაც ხევისურთა ჯვაროსანთა შთამომავლობის თეორია წარმოშვა...“ (ჯავახიშვილი 1950).

ისტორიკოსთა ნაწილი ჰეროდოტეს ცნობის ხელაღებით უარყოფას შეცდომად თვლის: „ჩვენ დღესდღეობით გადაწყვეტით ვერაფერს ვიტყვით ამ ცნობის ჭეშმარიტების

შესახებ, მაგრამ... მას სხვაგვარი ახსნა სჭირდება, ვიდრე ჩვეულებრივ ხსნიან ხოლმე“ (ყაუხჩიშვილი 1977).

ამ და სხვა თვალსაზრისების გაცნობის შემდეგ მოსწავლეებს შეეძლება იმსჯელონ, მოხმობილ შეფასებათაგან რომელი მიაჩნიათ უფრო დამაჯერებლად და რატომ; განმარტონ ისტორიკოსის სიტყვები, რომ ჰეროდოტეს ცნობას „სხვაგვარი ახსნა სჭირდება, ვიდრე ჩვეულებრივ ხსნიან ხოლმე“; დაბოლოს, შემოგვთავაზონ პრობლემის საკუთარი ინტერპრეტაცია, რომელშიც შესაძლოა წარმოჩნდეს ეგვიპტესთან ქართული სამყაროს დამაკავშირებელი მხარეები და ამ სახის ურთიერთობის მნიშვნელობა ჩვენი ქვეყნისთვის.

ყოფითი კულტურის მსგავსების ან ასეთი კავშირების ძიების თვალსაზრისით საინტერესო ცნობებს იძლევა ქართველი და ბასკი ხალხების ნათესაობის ვერსია. ამ საკითხს ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის ისტორიკოსები ეხებოდნენ. ტიპობრივია რომაელი ისტორიკოსის აპიანეს ცნობა, რომ „იბერებს, რომლებიც აზიაში არიან, ზოგი მიიჩნევენ ევროპელი იბერების წინაპრებად, ზოგი მათ მოახალშენებდად...“ (ყაუხჩიშვილი 1977).

ქართველი და ბასკი მოსახლეობის ნათესაობის საკითხის მიმართ თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მიერ სკეპტიკური დამოკიდებულების მიუხედავად, ეს თემა მრავალმხრივ საინტერესო მასალას იძლევა ამ ხალხებს შორის მსგავსი კულტურულ-ტრადიციული ფონის წარმოსაჩენად. კერძოდ, საინტერესო თანხვედრებია დაკრძალვისა და ქორწინების ტრადიციებს, ხალხურ სიმღერებსა და ცეკვებს შორის, თითქოს თვით ბუნებაც მხარს უბამს და აძლიერებს ამ მსგავსებებს: „მე არ მჯეროდა, — წერს ნ. მარი, — რომ ჩვენს დროში შესაძლებელია ხდებოდეს საოცრებები, მაგრამ ერთი გასაოცარი ამბავი მაინც მოხდა: პირენეებისკენ მიმავალნი, სოფელ ტარდევთან, ჩვენ აღმოვჩნდით საოცრების წინაშე — კავკასიაში, კერძოდ გურიაში... ვერაფრით ვეგუებოდი იმ აზრს, რომ ქვემოთ, მჩქეფარე მთის მდინარე ჩემი მშობლიური სუფსა არ იყო“.

„ქართულ-ბასკური ურთიერთობების“

განხილვისას მოსწავლეები ეცნობიან გეოგრაფიულად დაშორებული ხალხების კულტურათა მსგავსებას, მათი ტრადიციების, საოჯახო ყოფისა და ხალხური შემოქმედების დეტალებს და ავლებენ მათ შორის პარალელს. მსჯელობენ იმაზე, თუ რა გზით შეიძლება სხვადასხვა ხალხში არსებობდეს კულტურის ანალოგიური პლასტები და ყოველივე ეს რამდენად მნიშვნელოვანი საბუთია ხალხთა ნათესაობის დასამტკიცებლად.

საერთო წარმომავლობისა და ნათესაობის პრობლემას მოსწავლეები კავკასიის ხალხთა გენეზისის შესახებ ისტორიული თხზულებებითაც ეცნობიან.

„ქართლის ცხოვრების“ გადმოცემით. ბიბლიური ნოეს შვილის — იაფეტის შთამომავალი თარგამოსი კავკასიაში შუამდინარეთიდან მოსულა თავის რვა შვილთან ერთად. ისინი გამრავლებულან და, ამგვარად, სათავე დაუდვიათ სხვადასხვა ხალხებისათვის.

საკითხის გაცნობა მოსწავლეებს საშუალებას აძლევს წარმოაჩინონ საკუთარი დამოკიდებულება „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციის მიმართ და არგუმენტირებულად ახსნან, თუ რას შეეძლო გამოეწვია კავკასიელ ხალხთა საერთო წარმომავლობის აზრის დამკვიდრება ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია აქცენტის გადატანა არა იმდენად წყაროს შინაარსის არარეალურობაზე (ლეგენდარულობაზე), არამედ იმ კულტურულ და ისტორიულ, მათ შორის — ნათესაობრივ კავშირზე, რომელმაც ასეთ ტრადიციას მისცა ბიძგი.

გარესამყაროსთან მჭიდრო კულტურული ურთიერთობებისა და მათი მნიშვნელობის ამსახველი მასალებით მდიდარია საქართველოს ისტორიის ადრეული მონაკვეთები.

ქართველ ტომებს მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ მაღალკულტურულ ხალხებთან. შუმერების, ასურელების, ხეთების, ურარტუელების, ბერძნებისა თუ სპარსელების მეზობლობამ დიდი გავლენა იქონია ქართველი ხალხის პოლიტიკურ და კულტურულ განვითარებაზე.

ამ სახის ურთიერთობებმა ასახვა პოვა

ძველ ბერძნულ მითოლოგიაშიც. განსაკუთრებით საყურადღებოა მითი არგონავტების შესახებ, რომელიც ტროას ომის ისტორიის შემდეგ ყველაზე მეტი პოპულარობით სარგებლობდა საბერძნეთში და არაერთი ძველი ბერძენი მწერლის (ჰომეროსი, აპოლონიოს როდოსელი, ევრიპიდე) შთაგონების წყაროდ იქცა.

ანტიკური პერიოდის საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის შესწავლით მოსწავლეებს საშუალება ეძლევათ: შეაფასონ ძლიერ და განვითარებულ სახელმწიფოებთან ურთიერთობის მნიშვნელობა საქართველოსთვის და იმსჯელონ ამით გამოწვეულ დადებით თუ უარყოფით შედეგებზე; გაავლონ პარალელები თანამედროვეობასთან და გამოხატონ საკუთარი პოზიცია საკითხისადმი: შეიძლება თუ არა, რომ მსოფლიოს დანარჩენი ხალხებისაგან იზოლაცია ხელს უწყობდეს ქვეყნის განვითარებას? ბერძნული მითოლოგიის გაცნობა კი მათ დაეხმარებათ, იპოვონ ქართულ მითოლოგიაში პრომეთეს მითის ანალოგია და ახსნან სხვადასხვა ხალხის ებოსში ამგვარი მსგავსება.

მეზობელ ცივილიზაციებთან კავშირი აისახა ქართული მუსიკის სფეროშიც: „... ქართული (სვანური) ჩანგი შუმერული არფის მონათესავედაა მიჩნეული, რომელიც ძვ.წ. IV-III ათასწლეულებით თარიღდება. უფრო მეტიც, ძველი ქართული ძაღებიანი საკრავი „ებანი“ იმეორებს შუმერული არფის არქაულ სახელწოდებას „PAN“ ან „BAN“ (მშვილდი). ეგვიპტეში იგი უძველესი დროიდანვე იყო ცნობილი ბან, ბენ ან ბაინ-ის სახელით“ (მაისურაძე 1989).

ასეთი კავშირების კვალი ნათლად ჩანს ქართულ მეტყველებაშიც. მოსწავლეებს გაცნობიერებული უნდა ჰქონდეთ, რომ მშობლიური ენის სიწმინდეზე ზრუნვა ყოველი მოქალაქის ვალია, მაგრამ აუცილებელია ვიცოდეთ, რომ ცოცხალი, სალაპარაკო ენის განვითარება, დახვეწა და გამდიდრება მნიშვნელოვანი და უწყვეტი პროცესია, რაც ხშირად გულისხმობს მეზობელი ენის ლექსიკური ერთეულების შეთვისება-გადამუშავებას. ეს პროცესი უძველესი დროიდან შეინიშნება და

დღესაც გრძელდება. მაგალითად, ქართულ ენაში დამკვიდრებული სიტყვა „თავდაყირა“, ან გამოთქმა „ყირაზე გადასვლა“ ქართულ-ურარტული ურთიერთობის გამოძახილია. იგივე ითქმის ძველ ხალხურ მისამღერებზე — „ივრი არალე“, „თარი არალე და არი არალე“.

კიმირიელებმაც შესძინეს ახალი სიტყვები ქართულ ენას: ქართული „კიმირი“ იგივეა, რაც „კიმირი“. საინტერესოა, რომ ისტორიკოსები თრიალეთის სახელის წარმოშობასაც ერთ-ერთ კიმირიულ ტომს — ტერეებს (თრერებს) უკავშირებენ.

საქართველოს ურთიერთობა ელინურ სამყაროსთან განსაკუთრებით აქტიურდება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბერძნული ახალშენების (კოლონიების) დაარსებით. ისინი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის კულტურულ, სოციალურ და ეკონომიკურ წინსვლაზე. „ვრცელდებოდა და ადგილობრივ ნიადაგზე გადამუშავებული ინერგებოდა მოწინავე ელინური მეცნიერებების, საინჟინრო ტექნიკისა და საერო კულტურის მიღწევები. შეიძლება ვივარაუდოთ — კოლხეთის ცხოველმა კონტაქტმა ბერძნულ სამყაროსთან ძვ. წ. VI-V საუკუნეებიდან, იმთავითვე განსაზღვრა უფრო გვიან, ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, დასავლურ-ქრისტიანულ სამყაროზე ორიენტაცია და სათავე დაუდო ქართული ცივილიზაციის ევროპული განვითარების ტენდენციას“ (ლორთქიფანიძე 2002).

უცხოური და ადგილობრივი კულტურების ურთიერთობის პროცესმა რელიგიურ სფეროშიაც პოვა მკაფიო გამოხატულება. ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრები ვანში და კავთისხევის ციხიანოზზე ამ ტენდენციის მაჩვენებელია. ეთნოლოგები თვლიან, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლობასთან დაკავშირებული უძველესი ტრადიციების გადმონაშთები დღესაც გვხვდება ხალხურ ყოფაში.

განსაკუთრებით პოპულარულნი იყვნენ ჩვენში ბერძნული ღმერთები. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, III ს-ში მეფე რევს მშვენიერებისა და ნაყოფიერების ბერძნული ქალღმერთის აფროდიტეს ქანდაკება აღუ-

მართავს არმაზის გვერდით.

მოხმობილი მასალები მოსწავლეებს ნათელ წარმოდგენას შეუქმნის კულტურათმორისი კავშირების მრავალმხრივობასა და მის პოზიტიურ გავლენაზე ქართულ პანთეონსა და ხელოვნებაზე, სამეტყველო ენაზე, განათლებაზე, ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, ზოგადად, ქვეყნის განვითარების პერსპექტივებზე.

ისტორიული მასალის შეულამაზებლად გადმოცემა დაგვეხმარება იმაში, რომ მოსწავლეებს გავუღვივოთ ინტერესი სხვა ხალხების წარსულის მიმართ. სწავლების სწორად შერჩეული ხერხების გამოყენებით მათ გამოუმუშავდებათ უნარი — მიწოდებული ინფორმაციების მიხედვით განსაზღვრონ და შეაფასონ გარესამყაროსთან ურთიერთობის შედეგები, შეეძლებათ განსაზღვრონ საქართველოს ადგილი საკაცობრიო კულტურაში. საბოლოო ჯამში კი, ისტორიული თემების სწავლება საუკეთესო საშუალებას იძლევა აღსაზრდელებში მოქალაქეობრივი ცნობიერების განვითარებისათვის, რაც თავისთავად გულისხმობს ტოლერანტი — სხვა ხალხების კულტურათა და ტრადიციათა დამფასებელი — და საკუთარი სამშობლოს პატრიოტი პიროვნების ჩამოყალიბებას.

ლიტერატურა

ბარათაშვილი ს.

1895. საქართველოს ისტორია. რვეული I. თბილისი.

კვიციანიშვილი ნ., მალაზონია დ., მალაზონია თ.

2008. საქართველოს ისტორია. IX კლასის სახელმძღვანელო. თბილისი.

ლორთქიფანიძე თ.

2002. ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან. თბილისი.

მაისურაძე ნ.

1989. ქართული ხალხური მუსიკა და მისი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ასპექტები. თბილისი.

ყაუხნიშვილი თ.

1977. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. III. თბილისი.

ჯავახიშვილი ივ.

1950. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები. თბილისი.